

NIKDY NEDÁM NA TO, ČO POVEDIA INÍ – JÁN MILČÁK (rozhľady)

VIERA ŽEMBEROVÁ

Myslím, že vplyv na moju literárnu prácu určite profesia lekára má.

Profesiu si Ján Milčák, jej jedinečnosť a súčasne všeludskú univerzálnosť, neprehliadnuteľne utváral ako poslanie pomáhať spoločnosti, byť jej lekár. Svoju profesiu doplnil časopiseckými poviedkami a rokmi rozšíril svoj vzťah k písanému slovu v službe príbehu o komorné, ale ponorné a mravným imperatívom precizované rozhovory s dospelými aj mladými čitateľmi, ako nekončiaci, ale predovšetkým nenáhlivý, na uvažovanie sústredený spoločný dialóg so zložito ustrojeným svetom ľudí. Zvolil si na to danosti prozaického a dramatického textu. Rozhodnutie lekára Jána Milčáka byť naporúdzi všetkým pri ich chorobách a trápeniach vystrieda jeho osamelosť nad vznikajúcim prozaickým, rozprávkovým či rozhlasovým dramatickým príbehom. Aj ona si žiada od talentovaného jednotlivca sústredenosť, trpezlivosť, ústretovosť a vnímavosť. Napokon, keď príde tá chvíľa, zostáva pre lekára a spisovateľa spoločné to jediné, vykonať a vyriešiť verdikt nad tým, čo narúša v živote aj v príbehu všetko harmonické, teda to, čo vytvára a súčasne aj rozrušuje svet spoločenstva jednotlivca. Komornosť, nenáhlivosť, rozhodnosť a porozumenie, to sú tie osobnostné danosti a tvorivé predpoklady, ktoré popri tých vyriešených a nepripomenutých formovali svojsky utiahnutý, latentne komorný, spoločenský a literárny portrét Jána Milčáka (9. 1. 1935 v Levoči). Autorská biografická spisovateľská od sedemdesiatych rokov minulého storočia obsiahne nemalý počet titulov prózy pre dospelého čitateľa, na počiatku to bol svojský poetologický súbor *Deväť poviedok* (1976), posledné roky ho dopĺňajú *Rosa canina* (1995), *Pocit úlavy* (2013), *Rodinná fotografia* (2015) a *Rezbár* (2017). Rovnako výpoveďou a psychologickým podložením pri vyjadrení rozpoloženia jednotlivca v náročnej situácii pri vyrovnávaní sa so životným problémom, pri výbere typu postavy a svojskom poetickom výraze, ktorý sa stal autorsky neprenosný, je doma aj v zahraničí na súťažiach oceňovaná Milčáková rozhlasová dramatická tvorba, či už je to európskou cenou vyznačená dráma *Mačka* alebo z ostatných odmenených rozhlasových hier *Celestína*, *rybár a pán Baltazár*, *Vrana Florentánka* a iné. Čas ukázal, že sa Ján Milčák natrvalo uviedol do čítania pre mladého čitateľa, do jeho dnes už klasického fondu, v ktorom žánrovo autor uprednostňuje a ostatné žánre početnosťou aj prevyšuje autorskú rozprávku. Desiatky tematikou, štylisticky a výtvarne výnimočných rozprávkových kníh, na ktorých vyrastajú generácie detí sa spájajú s vydaním ranných *Zo štyroch kapsičiek* (1988), *Rozprávky o Marianke* (1990), poetologicky a vizuálne osobitým textom *Chlapec Lampášik* (1996) až po tie z posledných rokov, spomedzi nich je najnovší *Starec, ktorý lietal* (2015). Bokom, popri realistickej rozprávke, nepostáva žánrové odbočenie v *Levočských povestiach* (2017).

Všetko má svoju jednoznačnú trvalú podobu, ktorou sa nedá hýbať.

V tvorbe Jána Milčáka sa vytvoril kulmináčny bod zmyšľania o živote, jeho hodnotách a o zmysle spolunažívania v modelovom súbore próz včlenených do vydania *Rosa canina* (1995). Sémantika názvu súboru *Rosa canina* sa sústredila na nazerací a mravne do krajnosti vyhrtený priesečník zmyslu a hodnoty života jednotlivca. Autor sa k nemu vracia vo variáciách jediného, aj preto latentne otvoreného problému, ktorý vyplňa čas a priestor medzi vznikom a zánikom života. V Milčákovom nazeracom koncepte na bytie si hraničnosť žitej neliterárnej reality a jej literárneho

vyrovnania sprevádzaného sklamaním, neistotou a vypudenosťou zo spoločenstva našlo výrazovú istotu v tom, koho prijímame za osudovú bytosť svojho bytia, svoju matku. Nech sa jej potomkovia dostanú do akýchkoľvek, čo aj neriešiteľných kráží života, matka udržiava všetko vo svojom dosahu v existenciálnom, mravnom, emotívnom vedomí človeka spontánne ako výraz hodnoty sui generis. Nech sa čokoľvek v jej citovom a vzťahovom okolí zvráti až na okraj záhuby, ona zostáva tá, čo sa vliala do svojich detí a stala sa večná, stotožnila sa prostredníctvom svojich detí a ich detí s časom v jeho aj ich premenách, v tých uplynulých aj budúcich. Matka stotožnená s časom, udalosťami, osudom ľudstva, ale aj s príčinou a následkom činov ľudstva patrí do podstaty Milčákovho prozaicky a filozofujúco rozvíjaného leitmotívu. Možnosť, schopnosť, naliehavosť spôsobov na vyjadrenie navrstvovaného obsahu, od existenciálneho po mravný, do motívu matky vo svojej podstate iniciuje výzvu hľadať odpovede na prosté otázky o živote a smrti s uspokojujúcimi odpoveďami. Za hraničné okolnosti, ktoré vylučujú individuálnu ľahostajnosť jednotlivca, možno považovať tie, ktoré navodia, alebo ho spoja so smrťou. Matka znamená začiatok života, a tak sa prirodzene dostane nie raz aj do vyhranenej pozície vzdoru voči svojej protihráčke, ktorou je smrť a s ňou spojený nezvratný koniec života. Jedna i druhá, matka aj smrť, do svojho aktívneho priestoru vniesli to, čo im patrí obidvom, teda človeka, nech je raz vo vzťahovej role môj manžel, brat, syn, dcéra, inokedy v anonymnej role neznámy a známy jedinec. Ján Milčák navodil modelovú sujetovú hru, ktorú prenechal forme listu, aby sa do jednosmerne ohraničeného priestoru od matky k dcére a do odhadu žitých tenzijných okolností v ich vzťahu dostala v postoji a emóciách matky protagonistka v próze *List dcére po Vianociach roku 19...*

Rozsahom si Milčáкова próza vo forme listu vystačila s troma desiatkami viet, svojou výpoveďou a jej noetickými a mravnými dosahmi sa uchová vo svojej nadčasovosti. Autor prózu – list ponechal kompozične otvorenú, a tak matkin list končí inštrukciou pre dcéru: „*Ak by si sa rozhodla prísť, zaklop na okno, navečer sa zatváram. Tvoja matka*“ (52).

Medzi oslovenie „Milá Malvína“ a ukončenie prózy – listu „Tvoja matka“ sa pomestia vyčerpávajúce správy o Malvíne (bola si opitá, dobre si zarobíš, môžeš utratiť), o jej synovi Valentovi (je v poriadku, vyrástol, nespomenul ťa ani raz, dám ho do učenia), o nebohom Matejovi (podobizeň vojaka v neobyčajne namaľovanej záhrade), aj o Františke, čo sa nasťahovala do domu s morušou aj s mužom (nie je dobrý človek, bitkár, sedel), ale aj o samotnej píšúcej matke. List, ktorý píše matka svojej dcére, je na jednej strane náhradou za ich nejestvujúcu verbálnu, emotívnu, rodinnú, osobnú komunikáciu. Na druhej strane kondenzovane, stroho, úsporne, ale v úplnosti ide o priamu výpoveď a o jednoznačné pomenovanie naznačeného stavu aj ich vzájomnej situácie. Tenzia aj nejasnosť ich vzťahu sa prekrýva so sociálnou skutočnosťou matky a jej dcéry. List ako forma nerealizovaného dialógu naznačuje, obnovuje, napovedá to nevypovedané o dávnejšom vzťahu matky, dcéry a Valenta, o spôsobe ich života a o sociálnych a emotívnych obrysoch skutočnosti, akú medzi sebou vytvorili a nejaký čas aj žili, kým sa čosi nimi nezmenilo, dá sa predpokladať aj nezničilo. List sa identifikuje so sociálnym a vzťahovým portrétom pisateľky (Tvoja matka). Forma listu vo svojej donedávna tradovanej funkcii zvýrazňuje citovú uzavretosť vzťahu, nie však jeho plochosť, absenciu ilúzie o všetkých a všetkom, pisateľkinu vyrovnanosť so všetkým, čo je či príde, napokon jej strohosť a ostražitosť voči všetkému, čo sa opakuje v jej živote, ako keby išlo o nemennosť situácie (Malvína nechodí), hoci čas plynie. A predsa je v liste (po Vianociach v ktoromkoľvek roku, ktorý začína dvojčíslom 19...) uchovaná aj skutočnosť nevedomého želania. Matka čaká („zaklop na okno“) a list (kto vie koľký, rok je neupresnený; dá sa predpokladať, že ani na tento list matka nedostane odpoveď od Malvíny; preto sa jeho obsah nemení). Matka do neho vložila, kto vie po koľký raz, nenápadne varovanie: „*Zavše sa bojím, že už skončím. Nad ráno m zadúša*“ (52). Próza ťaží z paradoxu, z toho zvláštneho priestoru medzi skutočnosťou, v akej matka žije („*Bojím sa po večeroch vyjsť [...]*“) a citom, aký v sebe chráni voči svojej dcére („*Dávaj si pozor na zdravie*“), medzi jej utajeným snom (želanie, aby dcéra prišla, kým zomrie) a skutočnosťou, že

je sama („Cez sviatky som počúvala rádio“) a musí plniť dvojrolu starej matky („dám ho do učenia“) aj matky (syn Valent ju ani raz nespomenul). Matka je zo sveta, v ktorom sa mlčí, dohovára sa tichom, posunkami a nerepce sa, pretože minulosť dokáže zatemniť budúcnosť. Vyzerá to tak, že medzi matkou a jej dcérou prežíva tajomstvo, ktoré zatemnilo, určilo a okypťilo ich vzťah. Až sa zdá, ako keby autor počítal so schopnosťou odkrývať v jeho naračnom svete (list = monológ, ale aj vnútorný dialóg) tie medziľudské situácie, ktoré zastupujú zovšeobecňujúce momenty reálneho videnia zložito žitej / dožívanej skutočnosti. *Listu* ako súboru najnovších oznamov o obyvateľoch a prostredí, kde (tvoja!) matka žije pre konkrétneho adresáta (dcéra Malvína), ktorému nie je potrebné objasňovať spomínané jednotlivosti do detailov, vystačí iba náznak. Neobíde ani žičlivé príkazy pre adresáta, aby sa staral o seba a nakoniec i želanie pisateľky, nech dcéra príde, lebo ju čakajú, napovedá nielen o čase (uplyvajúci ako tok a neupresnený dátumom v živote matky, jej blížiaci sa smrť, jej choroba) a o situácii pisateľky (osamelá Tvoja matka), ale aj o jej túžbe očistiť dcéru i seba „spod“ tajomstva minulosti a zrušiť tým, že sa naplnení jej sen (Malvínka prišla), pretože sa spojí napísané slovo v liste (volanie) so skutočnosťou (nebyť sama, byť matkou). Jednosmerná úspornosť a priamosť Milčákovej vety sa nezachycuje o sociálny kontext adresátky (dcéra) ani pisateľky (matka) *Listu*, jeho obsah zostáva vytrhnutý z verifikovateľného času v roku 19...), čím si uchováva svoj pritlmený pocit obojstrannej bezmocnosti. Aj tým je príbeh univerzálny v plynúcom čase (z minulosti do budúcnosti), je do maxima nasýtený čírym citovým, mravným, existenciálnym a typovým vybavením postavy (Tvoja matka), v ktorej sa dotýka hodnotová a príčinná dostredivosť textu. V Milčákovej próze sa nehovorí o láske matky k dieťaťu, a predsa sa vypovedá o láske, o emocionálnej skutočnosti takým sugestívnym spôsobom, až sa paralelne rozbiehajú výpovede s dvoma plánmi, dvoma tóninami, dvoma významami. Ako keby úkony mlčať, vidieť, čakať (matka) sa mali stať priesečníkom a mohli želanie dočkať sa (dcéry) premeniť na sujeťovú realitu, ktorá už neťažá nikoho (matka, Malvína, Valent) tajomstvom z minulosti a samotnou minulosťou.

Autorská prítomnosť Jána Milčáka je žánrom, tematikou, poetikou, štylistikou a komorným filozofovaním o potrebe byť a žiť, nech je to aj nad sily jednotlivca, v prítomnom literárnom živote neprehliadnuteľná.

KONTAKT

prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.
viazember@gmail.com